

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІЇ ГАЛИЧИНИ В РІЗНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ФОРМАЦІЯХ

© Гнесь Л.Б., 2004

На основі архівних матеріалів та численних експедицій німецькими колоніями Галичини проаналізовано історичні обставини утворення, стабілізації і соціальні причини занепаду поселень німецьких колоністів. Автором відстежуються впливи різних ідеологій на архітектуру житла і садиб німецьких поселенців в Галичині протягом XVIII–XX ст.

У кінці XVIII ст. Галичина, що потрапила під владу Австрії, зазнала потужної хвилі міграції німецьких колоністів. Заселення німецькими переселенцями Галичини і створення німецьких колоній австрійським урядом мало на меті економічне піднесення краю і, безперечно, додаткове поповнення державних прибутків. Були і певні розрахунки відносно германізації цих земель. Німці-переселенці мали стати міцним ядром підтримки імперської політики на теренах захоплених східних територій. Оскільки влада хотіла бачити на галицьких землях міцного селянина-господаря, австрійська програма міграції німців в Галичину передбачала значне інвестування з державного бюджету. Мігранти отримували гроші, харчі на дорогу, а з прибуттям на місце поселення –

Рис. 1. Школа в колонії Ебенау
(Стоділки)

Рис. 2. Кірха в колонії Брігідау
(Ланівка)

безкоштовно землю, худобу, будівельні матеріали тощо. Для німців-поселенців виділялись добрі сільськогосподарські угіддя, кращі ґрунти. Німці отримали багато пільг порівняно з місцевим населенням. У формуванні державного апарату управління Галичиною надавалась перевага німецькомовному населенню.

Прибувши на галицькі землі, колоністи принесли традиції свого краю, релігію, своє світобачення тощо. Вони створюють цілі поселення зі школами (рис. 1), молитовними будинками, костелами, кірхами (рис. 2), повітствами, народними будинками, інколи будинками поліції, пошти (рис. 3).

Багато нового поселенці привнесли в організацію садиби та будівництво житла. В архітектурі житла завжди відображаються особливості організації життєдіяльності людей, які значною мірою детермінуються пануючою в суспільстві ідеологією, політикою. Отже, кожне суспільство створює свій специфічний образ на певній території, в якому відображається певний устрій. Через еволюцію садиби прослідковується вся історія колоній: заснування, стабілізація, розквіт, занепад.

Основне завдання для поселенців на новій землі – “швидше прижитись і стати на ноги” – тому основну увагу було зосереджено на веденні господарства. Ось чому архітектура будівель цього часу яскраво відображає момент цієї діяльності, де житловий об’єм хати становить 1/3, а то й 1/5 частину від всієї будівлі або всіх господарських споруд садиби. Архітектурі житлового будинку в цей час приділяється найменше уваги. Якщо коротко його охарактеризувати, то це суха раціональність фасадів і функціоналізм планів. Тільки в кінці XIX ст, коли

колонії остаточно сформувались і зміцніли економічно, житлу почали приділяти більше уваги як в плані об'ємно-просторового вирішення, так і архітектурно-художньої трактовки фасадів. У цей час відбувається функціонально-просторове відокремлення житла від комплексу господарських будівель і споруд.

Житлові будинки німців-колоністів були зручні і розраховані на спільно-роздільне проживання двох родинних сімей: сім'ї господаря (батьків) і сім'ї когось із дітей. В одній половині будинку мешкали господарі – батьки, в іншій – сім'я старшого сина чи доньки господаря. Цей факт і зумовив значні розміри житлового об'єму хат. Так, хати при ширині 8–10 м сягають 18–20 м і більше в довжину (рис. 4) У більшості випадків хати були одноповерховими з великими просторими горищами. Всі житлові будинки мали два входи: парадний від вулиці та господарський з боку подвір'я. Обидва входи з'єднувались просторими сіньми, в яких розміщувалась велика піч-пекарня. По обидва боки сіней розміщуються дві однакові функціонально- автономні житлові зони. Кожна з цих зон складалась з житлової кімнати і кухні, що відігравала роль сімейної кімнати.

Садиби поселенців були досить великими домогосподарствами (розміри сягали 30–40 м в ширину і до 100 м і більше в глибину ділянки. Городи були обов'язковими елементами садиби. Крім хати садибу формували розташовані навколо господарського двору стайня, стодола, шпихлір, криниця, погріб (рис. 5). У найбільш заможних господарів обійстя нагадувало фермерське господарство, в якому використовували найману робочу силу. Залишки таких господарств зустрічаємо в колоніях Дорнфельд (Тернопілля), Вайсберген (Біла Гора), Брундорф (Керниця) тощо. Наприклад, в колонії Брундорф господарське подвір'я утворювали три великі стайні та пара стодол. Стайня, що збереглась до наших днів, має розміри 10×43 м. За цими будівлями знаходилися поля-пасовища.

Рис.3. Адмінбудинок (пошта, поліція) в колонії Брігідау (Ланівка)

Рис. 4. Житловий будинок в колонії Фалькенштайн (Соколівка). Сучасний стан

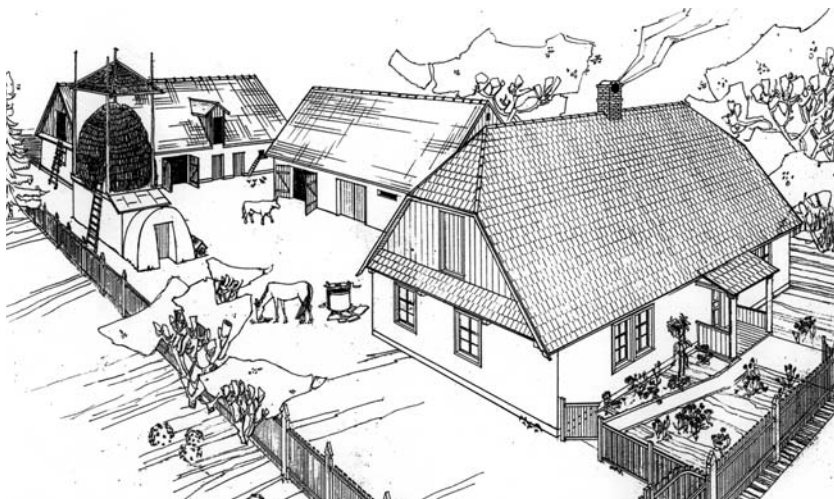

Рис. 5. Графічна реконструкція садиби Пітера Майєра в колонії Брігідау (Ланівка)

На господарському подвір'ї була велика криниця. За словами місцевих старожилів, велике колесо криниці крутили коні, і вода дерев'яними жолобами подавалася до стаєнь.

У радянські часи ця споруда використовувалась місцевим колгоспом як ферма, а інші були розібрані на будівельні матеріали. Схожа доля всіх інших господарських споруд тих часів.

В інших колоніях сьогодні зустрічаємо такі виробничі споруди, як млини (колонія Княжелука, Дорнфельд) або згадки про такі, як паровий тартак, копальня залізної руди в колонії Людвиківка тощо.

Колоністи не поривали зв'язків за своєю історичною батьківщиною, вони отримували інформацію про прогресивні технології у сфері сільського господарства, а також про громадське життя. Після Першої світової війни в Німеччині починає зароджуватись націонал-соціалізм, і симпатії деяких колоністів до цього руху можна простежити в архітектурному оздобленні житлових будинків. Так, в колонії Кайзердорф (Калинів) ще збереглась житлова хата, де на пілястрах по боках головного фасаду зображено знак, який дуже нагадує фашистську свастику (рис. 6).

На початок ХХ ст. досить вагому частку заможного населення краю становлять німці-колоністи. Серед них вирізняється клас заможних господарів і підприємців-початківців. Та й деякі поселення вважаються багатими, заможними: колишні Дорнфельд (Тернопілля), Йозефсберг (Коросиця), Брігідау (Ланівка), Кайзердорф (Калинів), Найдорф (Нове село) тощо. Колонії розвиваються та економічно міцніють аж до початку Другої світової війни.

Рис. 6. Житловий будинок в колонії Кайзердорф (Калинів)

Рис. 7. Костел в колонії Корсів (сучасний стан)

У лютому 1940 р. німці-колоністи у примусовому порядку були переселені на захоплені Німеччиною західні території Польщі. Ініціатива переселення німецьких колоністів з України належить Берліну. Переселенці мали поповнити трудові ресурси Рейху. Крім цього, німецьку молодь чекала служба у вермахті та військах СС у спецпідрозділах, де були потрібні знання української, польської мови, умов життя і психології місцевого населення.

Виселившись зі своїх домівок, німці тим самим звільнили місце “старшому братові”, що прийшов зі сходу. Крім цього, майно німців, яке вони змушені були залишити, повинно було стати “початковим капіталом” для новостворених колгоспів та радгоспів. З того часу колишні садиби німців щонайменше тричі міняли своїх власників. Спочатку радянська влада заселила їх переселенцями зі східних областей України. А в ході Великої Вітчизняної війни німці-колоністи, що жили на території Росії, східної та південної України, переселяються в колишні колонії галицьких німців, з яких на той час німецька влада виселяє українське населення.

У 1946 р. в ході операції “Вісла” колонії знову заселяються преселенцями з Польщі (Надсяння, Холмщини, Підляшшя). У кожний житловий будинок заселялось по дві сім’ї, і кожна сім’я “перекроювала” ці будинки, вичленовуючи для себе окрему автономну житлову зону. Це, звичайно, не сприяло збереженню автентичності цих споруд.

Але найбільшої шкоди колоніям завдала соціалістична система господарювання, яка була породженням комуністичної ідеології. Колгоспи, які насильно насаджувались радянською владою в Галичині, були повною протилежністю розвинутих індивідуальним господарствам колоністів. Крім того, лінія партії на максимальне усупільнення сільськогосподарського виробництва доповнювалась

тотальним обмеженням приватного господарства селян. У 60-х роках селянам заборонялось тримати велику рогату худобу, коней. Жорстко обмежувались максимальні розміри хат. Всі ці та інші заходи мали на меті викоринити в селян органічно присутню їм психологію приватного власника. Відповідно, численні господарські споруди німецьких колоністів – стайні, стодоли, шпихліри – виявились тепер непотрібними. З часом вони занепали, завалились або були розібрані на будматеріали. Із виселенням німців-колоністів і ліквідацією садиби – базової економічно-структурної одиниці колонії – їх існування як специфічного елемента розселення втратило сенс. В колоніях також розбирались кірхи, костели (рис. 7), які заважали атеїстичному вихованню нової людини.

Не маючи в нових умовах достатньої економічної мотивації існування, колонії почали швидко занепадати і в історично короткий відрізок часу припинили своє існування як самодостатній елемент розселення. Колись розкішні села, що налічували понад тисячу мешканців – Йозефсберг, Кьонігсау, Дорнфельд та ін. – кожне з садами, попівством, школою, кузнею, маслобійнею сьогодні перетворились на хутори, де живе близько 40–50 сімей, або злились із найближчим населеним пунктом, або поступово зникли. Наприклад, від таких колоній, як Еренфельд (Чистопілля), Ебенау (Стоділки), Мосберг (Підлужи Великі) та ін. залишилась лише згадка. Одні з них щезли під час воєнних дій (Еренфельд), інші занепали внаслідок відтоку робочої сили до великих міст (Йозефсберг, Кьонігсау, Розенберг, Візінберг та ін.). Кожна колонія має свою історію занепаду. Сучасне молоде покоління населених пунктів, які колись були колоніями, часто і не знає про таку сторінку в історії їхнього села, як німецькі колонії.

Рис. 8. Житловий будинок в колонії Розенберг (Щирець). Сучасний стан

Рис. 9. Житловий будинок в колонії Дорнфельд (Тернопілля). Сучасний стан

Рис. 10. Колонія Кимир. Приклад розбудови своєї половини будинку однією із сімей

Рис. 11. Колонія Брігідау (Ланівка). Наступ новобудов на колишній садиби

Сьогодні деякі хати в окремих колоніях використовують як дачі. Ось тоді й “оживають” такі об’єкти. Більшість будинків, що збереглись, знаходяться в аварійному стані (рис. 8). Але існують і винятки. Так, в колоніях Нова Митниця, Дорнфельд, Найдорф, Угартсталь та деяких інших окремі будин-

ки відремонтовані, частково реконструйовані, доглянуті. Як правило, найкраще збереглись цегляні будинки, криті дахівкою або металом, невеликих розмірів, ті, що мають одного господаря (рис. 9, 10).

Очевидно, в недалекому майбутньому залишки колоній поступово розчиняться в масиві новобудов сучасного села, що в принципі закономірно (рис. 11). Однак, поки ще не пізно, найбільш збереженим будинкам необхідно надати статус пам'яток архітектури.

1. Агасієв І. Німецькі колонії на Волині з кінця XVIII ст. до 1939 р. – Кам'янець-Подільський, 1992. 2. Пацула Й. Історичні передумови, політичні стимули та морально-соціальні наслідки масового переселення волинських німців до їх історичної батьківщини на початку Другої світової війни: Німецькі колонії Галичини. – Львів, 1996. – С. 198. 3. Петришин Г., Олешко О. Містобудівельно-архітектурний аналіз німецьких колоній в Галичині: Німецькі колонії в Галичині. – Львів, 1996. – С. 307, 312. 4. Йосифінська і Францисканська метрики. – К., 1965. 5. Олешко О., Петришин Г. Теоретичні концепції урбаністики абсолютистської Європи та їх архітектурно-планувальне вирішення в колонізаційних поселеннях // Тези конференції “Архітектура, як відображення ідеології. – Львів 1996. 6. ЦДІАУ у Львові. Ф. 726, оп.1, спр. 1625, арк.1–2. 7. ЦДІАУ у Львові, ф. 726, оп. 1, спр. 1782, арк.1–8. 8. ЦДІАУ у Львові. Ф.19, оп. 14, спр. 211, арк. 4, 5, 7, 8.

УДК 711.424

У.І. Іваночко

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра архітектурного проектування

УРБАНІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЛЬВОВА ПІДАВСТРІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ (1772–1918)

© Іваночко У.І., 2004

Описано розвиток урбаністичного середовища Львова як столиці Галичини, однієї з провінцій Австрійської й Австро-Угорської імперії. Простежено зміни у забудові міста, проведено періодизацію його містобудівного й територіально-планувального розвитку.

Розвиток урбанізаційного процесу в Галичині (“Королівстві Галичини і Лодомерії з Великим князівством Краківським...”) наприкінці XVIII – на початку XX ст. умовно можна поділити на два періоди. Перший період – 1772–1860 рр. – характеризувався, з одного боку, стагнацією мережі міських поселень, яка ще зберігала пізньосередньовічні риси, а з іншого, зростанням міста Львова як столиці великої провінції, що було відображенням абсолютистських ідей в урбаністиці (динаміка зростання чисельності населення Відня і Львова протягом XIX ст. була однаковою; у 1772 р. населення Львова становило ледь понад 20 тис., а в 1869 р. – 87 тис., 1914 р. – 212 тис. осіб; при цьому територія міста залишалася незмінною [1]). Упродовж другого періоду – 1860–1914 рр. – відбувався швидкий промисловий розвиток Галичини, який супроводжувався створенням нової транспортної системи в регіоні та зростанням тільки окремих міст, передусім адміністративних та торгово-промислових центрів, які стали осередками концентрації характерних для тогочасного суспільства економічних, соціальних і політичних явищ.

Після перших заходів австрійської адміністрації в Галичині, спрямованих на будівництво шосейних доріг, благоустрій вулиць, покращення санітарного стану міст, помітних змін зазнала організація будівельної галузі. Будівельні процеси у місті спочатку регулював також магістрат (очевидно, до 1809 р., поки нагляд за спорудженням усіх будинків у місті не перейшов у безпосередню компетенцію Вищої дирекції будівництва), який разом з Дирекцією поліції слідкував за санітарно-гігієнічним станом, торгівлею, за справами, що стосувалися протипожежної безпеки, чистоти на вулицях і площах. Зокрема, міська влада після 1772 р. почала видавати нормативні документи для врегулювання процесів будівництва, виконання приписів яких було обов'язковим. 1786 р. у Львові, як і в інших столицях монархії, було запроваджено нову організацію магістрату [2], і тим самим скасовано магдебурзьке право [3]; при Галицькому губернаторстві створено Крайову